

УДК 94(477) «1921/1929»

Сергій Водотика *

**МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРІЇ КАФЕДРИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
ХЕРСОНЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ: СОЦІАЛЬНА
СТРУКТУРА СЕЛЯНСТВА ЧАСІВ НЕПУ В ОЦІНЦІ ПРОФЕСОРА
П. М. ДЕНИСОВЦЯ**

Стаття має на меті доповнити існуючі уявлення про історію кафедри історії України та методики викладання факультету психології, історії та соціології Херсонського державного університету. На основі визначення особливостей історіографічної ситуації 1960–1980-х років та праць професора П.М. Денисовця з історії соціальної структури селянства часів непу проаналізовано внесок знаного науковця у дослідження специфіки соціально-економічної ситуації в українському селі 1920-х років. Значну увагу приділено оцінці науково-педагогічної діяльності П.М. Денисовця, його громадсько-політичній позиції щодо обстоювання незалежності історичної думки в умовах панування комуністичної теорії та практики в Україні.

Ключові слова: кафедра історії України, Херсонський державний університет, історія, П.М. Денисовець, соціальна структура селянства 1920-х років, інтелектуальна біографія істориків – ветеранів радянсько-німецької війни 1941–1945 рр.

У 1946–1950-х роках у Херсонському державному університеті (тоді Херсонському педагогічному інституті) здійснювалась підготовка вчителів-істориків. Очолював випускаючу кафедру історії відомий український історик, дослідник соціально-економічної історії українського селянства часів непу Павло Мусійович Денисовець (10.01.1920 – 06.12.1991).

Про життя та діяльність професора Павла Денисовця існує декілька заміток суто інформативного характеру у довідкових виданнях – віхи життя, перелік основних праць, дати захисту і назви захищених дисертацій, займані посади [1]. Згадки про нього містяться в історії Луцького педінституту. Більш докладно про життя, науково-педагогічну, науково-дослідну та науково-організаційну діяльність професора написали декілька розвідок науковці Полтавського

---

* Доктор історичних наук, професор кафедри історії України та методики викладання Херсонського державного університету

національного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка, в якому Павло Мусійович пропрацював з 1957 по 1991 рр. Це розвідки-нарисы професора В.Є. Лобурця в «Історії Полтавського педагогічного інституту в особах» та його учня, професора О.П. Єрмака. Останньому належить найбільш розлогий з життєписів П.М. Денисовця [20] та його оцінки доробку попередника набувають більшої ваги з огляду на те, що тема соціально-економічної історії селянства 1920–1930-х років посідає чільне місце в його творчості [13]. Зазначимо, що в Полтавському національному педагогічному університеті зберігають добру пам'ять про вченого, відзначивши 90-ліття П.М. Денисовця спеціальною науковою студентською конференцією [15]. Полтавські дослідники, колеги та учні професора ґрунтовно проаналізували роль життя та праць Павла Мусійовича у поступі науки й освіти в Україні.

Проте у цих студіях лише в загальних рисах досліджено творчу спадщину професора П.М. Денисовця, специфіку його доробку у вивчення соціально-економічного життя селянства. Адже саме цим питанням присвячено основні праці вченого, про що йдеться в академічних оцінках його доробку [1, с. 137]. Таким чином метою розвідки є аналіз внеску професора Павла Мусійовича Денисовця у вивчення соціальної структури доколгоспного селянства України у 1920-і роки у координатах інтелектуальної біографії вченого на тлі історіографічної ситуації 60–80-х років ХХ ст. Між тим саме вивчення історії соціальної структури селянства Наддніпрянської України 20-х років ХХ ст. є однією з провідних тем дослідження професора П.М. Денисовця.

Декілька слів про джерела. Передусім це праці самого вченого з історії соціальної структури доколгоспного селянства України 1920-х років [6-11]. Доповнюють уявлення про його особистість цінні усні спогади доцента кафедри історії України та методики викладання Херсонського державного університету В.Я. Павленка, колишнього студента Павла Мусійовича, люб'язно надані автору. Нарешті, це особисті враження від спілкування з професором у 1982–1984 роках, дисертація автора на здобуття вченого ступеня кандидата

історичних наук «Класова структура селянства Української РСР у 20-і роки. Соціально-економічна характеристика» та матеріали її захисту в Інституті історії України НАН України, передусім письмовий відгук професора П.М. Денисовця та його усні оцінки [3]. У нагоді стала й відповідна стаття автора «Советская историография о классовой структуре доколхозного крестьянства Украины», що побачила світ у 1986 р. [4]. Її текст, контекст і підтекст доволі рельєфно відображають історіографічну ситуацію у вітчизняній історіографії часів застою.

Павло Мусійович Денисовець пройшов типовий життєвий шлях радянських істориків з повоєнного селянства – після здобуття середньої освіти сільський юнак навчався на історичному факультеті Київського національного університету. Його навчання перервала війна (для його покоління – Велика вітчизняна), в якій він брав участь в якості штурмана і заслужив добру згадку за героїчні та професійні дії маршала авіації С.І. Руденка. Так, у боях за визволення від нацистів Білорусі лейтенант авіації, штурман ланки нічних бомбардувальників ПО-2 Павло Денисовець після ушкодження літака та поранення зумів довести машину до свого аеродрому. За врятування екіпажу та літака, успішне виконання завдання його було нагороджено бойовою нагородою [21]. Цей епізод засвідчив головні якості людини і вченого – твердість і мужність, непоступливість, сміливість і професіоналізм у відстоюванні переконань. У мирні роки це проявилось у дещо контраверсійному поєднанні принциповості та людяності, у намаганні сполучити несполучуване для значної частини мого покоління (не кажучи вже про наступні генерації) речі – вірність звичним настановам-наказам та прагнення до істини.

У повоєнні роки Павло Мусійович став одним з перших науковців-істориків Херсонського державного педагогічного інституту, очолюючи кафедру суспільствознавства і захистивши у 1948 р. у Київському державному університеті кандидатську дисертацію за темою «Боротьба робітників і селян

Херсонщини і Миколаївщини проти німецько-австрійських окупантів у 1918 р.». Протягом 1950–1957 рр. П.М. Денисовець працював у педагогічних інститутах Івано-Франківська та Луцька завідувачем кафедри і ректором.

Наступні 34 роки життя були пов'язані з Полтавським національним педагогічним університетом ім. В.Г. Короленка, в якому він обіймав посади доцента, професора, завідувача кафедри, декана історичного факультету. У 1969 р. першим із гуманітаріїв даного вузу захистив докторську дисертацію за темою «Колгоспне будівництво на Україні у 1921–1925 рр.» у Київському державному університеті [17, с. 10]. Професор П.М. Денисовець зробив значний внесок у розбудову історичної освіти в Полтаві, становлення краєзнавчого руху, підготовку науково-педагогічних кадрів. Його перу належить близько 145 опублікованих наукових праць.

Очевидно, що увага вченого до проблем поступу соціальної структури селянства у доколгоспному радянському селі була обумовлена декількома факторами. По-перше, в ході добору проблематики докторського дослідження, тобто у другій половині 1950-х років, він був обмежений у виборі теми. Порівняно зі сталінськими часами історіографічна ситуація за хрущовської «відлиги» кардинально змінилася, що позитивно позначилось на творчій активності дослідників – значна частина кандидатів наук взялася за подальшу наукову працю. З одного боку, для цього склалися порівняно сприятливі внутрішні та зовнішні умови. Так, тодішні не чисельні доценти матеріально були добре забезпечені за радянськими стандартами. Скажімо, обкоми компартії зараховували науковців-істориків до своєї номенклатури з відповідними благами – окремі квартири з кімнатою-кабінетом, привілейоване медичне обслуговування, пристойна заробітна плата (до грошової реформи 1961 р. доцент отримував на ставку 3 тис. крб., а «Москвич» коштував 8 тис., престижна «Победа» – 20 тис.), високий соціальний статус тощо. За це влада вимагала від них політичної лояльності, в першу чергу у сфері наукових досліджень. Йдеться не лише про дотримання догматів марксизму-ленінізму, а

точніше неосталінізму, але й про першочергове дослідження проблем боротьби за перемогу соціалізму та комунізму. У такій ситуації кон'юнктурникам було легко. Важко було тим, хто намагався зберегти об'єктивність, наукову етику. В цьому сенсі історія непу була порівняно політ коректна, мало досліджувана і водночас у достатній мірі апробована, забезпечена архівами – тобто давала можливість реалізувати свій творчий потенціал.

По-друге, як вихідця з селян Павла Мусійовича завжди цікавила історія українського селянства. Він знав і розумівся на їх житті та психології. З огляду на це вибір теми історії колгоспного будівництва виявляється майже оптимальним. Адже вона була достатньо актуальною, але не «гарячою» і хронологічно віддаленою від 1950-х років – усе це узабезпечувало від навішування політичних ярликів.

Далі. У радянських умовах прагнули уникати реальної конкуренції науковців під приводом недопущення дублювання тематики – в реальності це відображало відсутність альтернативності в умовах панування марксизму. Дійсно, якщо всі історики дотримуються «єдино вірної методології», то візії історії можуть бути або вірними, або хибними. Саме тому в історіографії існувала монополія окремих науковців на певні теми і проблеми. В цьому сенсі історія колгоспного будівництва у 1920-і роки виглядала цілком пристойно і була позбавлена суттєвої конкуренції [див. 2].

Єдиним реальним конкурентом у дослідженні історії колгоспного будівництва на докторському рівні виявилася московська дослідниця українського походження й за тодішніми мірками українофільських поглядів Г.Ф. Чмига (1914–1998), яка ще 1954 р. захистила кандидатську дисертацію за темою «Колхозное строительство на Украине в восстановительный период (1921–1925 гг.)» [23] і 1967 р. Докторську дисертацію «История колхозного движения на Украине (1917–1929 гг.)» [24]. Очевидно, що суттєвим аргументом для П.М. Денисовця виявилось те, що московська колега не надавала належної уваги питанню взаємодії колгоспно-кооперативного руху і соціальної

диференціації селянства. Ось чому він приділив стільки уваги питанням поступу соціальної структури селянства України у 1920-і роки.

Між тим означена проблема на середину 1960-х років залишалася практично недослідженою. Вивчення класової структури до колгоспного селянства України передбачало з'ясування динаміки питомої ваги найбільших соціально-класових груп селянства (батрацтва, бідноти, середняків, заможних) впродовж 1920-х років, виявлення характеру і темпів цих змін, їх соціально-економічної детермінації в умовах багатокладного господарювання.

У радянській історіографії вивчення цих процесів у принципових моментах зводилося до опанування ленінської концепції, зміст якої полягав у наступному. В селянській країні успіх справи комунізму залежав від підтримки диктатури пролетаріату селянством. Селянство за умов капіталізму розширюється на пролетарсько-бідняцькі (їх В. Ленін в політичному сенсі вважав пролетаріатом), заможно-куркульські (експлуаторські) групи, чисельність яких збільшується за рахунок зменшення середняків, що поєднували риси пролетаря-бідняка і куркуля. В. Ленін розумів, що більшовицькі аграрні перетворення у 1917–1918 рр. не ліквідували цих класів через збереження товарного виробництва, але змінили їх співвідношення – відбувалось зменшення куркулів і бідняків і відповідно збільшення середняків. В умовах дії об'єктивних законів ринку В. Ленін очікував збільшення диференціації селянства. Радянська влада мала обмежити зростання куркулів та бідноти за рахунок адміністративно-політичного регулювання дії економічних законів дрібнокапіталістичного виробництва (націоналізація землі, обмеження оренди тощо), витіснення куркулів, допомоги бідноті та середнякам, причому останні разом з першими мали стати опорою радянської влади на селі та майбутнього комуністичного перетворення селянських господарств [див. 12].

Проте в реалізації цих настанов комуністична партія стикнулася з неабиякими труднощами, що врешті-решт привело до відходу від непу у 1927 р. і до початку нового комуністичного штурму восени 1929 р. Йдеться про

об'єктивну необхідність збільшення сільгоспвиробництва, що в умовах непу вело до поглиблення диференціації селянства та збільшення питомої ваги куркулів і бідноти [18, с. 144, 217, 278]. При цьому праві опозиціонери політиці І. Сталіна твердили про об'єктивну зумовленість поглибленої диференціації селянства, а ліві виступали за рішучий наступ на заможне селянство [про економічну обґрунтованість цих поглядів див. 22].

Владі в цілому вдалося зберегти панування середняків (як союзника і майбутнього потенційного колгоспника) при обмеженому зростанні бідноти і куркулів шляхом перерозподілу ресурсів на користь своїх союзників, але економічні наслідки такого насильства над здоровим глуздом виявилися невтішними для селянства, економіки, суспільства в цілому, що обґрунтовано довів С. Кульчицький [див.16].

Отже, ленінська концепція твердила про зміну соціальної структури селянства протягом 1920-х років залежно від політики комуністичної партії на селі за такою схемою: домінування середнього селянства при збільшенні куркулів і бідноти у 1923–1927 рр. та зменшенні у 1921–1923 рр. (продовження революційних аграрних перетворень) та 1927–1929 рр. внаслідок наступу на капіталістичний уклад напередодні другої спроби комуністичного штурму. Проте реальність свідчила про штучність даної схеми. Адже кількість середняків і бідняків збільшувалась у незначній мірі завдяки загальному підйому сільського господарства, а товарно-капіталістичний уклад і куркулі вміло пристосувались до непу, причому навіть кооперація лише поглибила цю тенденцію.

Отже, П.М. Денисовець у своїх працях доводив слушність ленінської концепції [6-11]. Дослідник вивчив динаміку та основні етапи еволюції соціальної структури селянських господарств, прослідкував взаємозв'язок класової диференціації з розвитком кооперації. Він дослідив безпосередній зв'язок між темпом колгоспного руху і глибиною соціального розшарування в окремих регіонах і довів, що соціальною основою колгоспів до осені 1929 р.

була біднота. Вчений прослідкував чисельний склад селян-колективістів і довів, що їх питома вага була незначною [8, с. 100-136], тобто фактично довів недовіру політики влади щодо соціалістичних перетворень села в умовах непу. Показово, що заможне селянство теж залюбки брало участь у виробничому кооперуванні заради використання державних економічних пільг, але на відміну від бідноти ігнорувало комуни й артіль та віддавало перевагу машино-тракторним товариствам і товариствам сумісного обробітку землі. У 1920-і роки артіль та товариства сумісного обробітку землі, де зберігалася економічна самостійність, вважались однією з форм колективного господарювання. Павло Денисовець на конкретно-історичних матеріалах України довів, що домінуючою тенденцією поступу соціальної структури селянства 1920-х років було переважання середнього селянства. Причому дослідник з'ясував особливості цього феномену в окремих природно-економічних регіонах України – Степовому, Поліському, Лівобережному і Правобережному [9, с. 149].

Познайомився автор з професором П.М. Денисовцем восени 1982 р. на республіканській науковій конференції, присвяченій історії соціальної структури [5, с. 161-163, 167-169]. На форумі між молодим і поважним дослідниками розгорнулася публічна дискусія (а це було рідкістю в часи брежнєвського застою) щодо принципів виокремлення соціальних груп доколгоспного селянства і методики тлумачення наслідків гніздового динамічного перепису селянських господарств 1929 р. Йшлося про міру застосування натуральних (розмір засіву, кількість робочої і продуктивної худоби) і ринкових (вартість засобів виробництва і найманої робочої сили) ознак селянських господарств для з'ясування його соціального обличчя. Це безпосередньо впливало на визначення цифри питомої ваги капіталістичних господарств у 1929 р. і, відповідно, на обґрунтованість зарахування офіційно репресованих владою 200 тис. селянських господарств в ході колективізації до «куркулів». Простіше кажучи, насправді йшлося про соціальний склад противників радянської влади на селі на рубежі 1920–1930-х років, хоча про це

відкрито і не говорилося. Ця публічна дискусія викликала жвавий інтерес учасників секції, відомих і знаних в Україні науковців – наукового керівника автора професора С. Кульчицького, університетського наставника професора І. Рибалки, теперішнього ректора Харківської державної академії культури В. Шайка. Обмін думками було продовжено в кулуарах, де обстановка була більш жвавою і за безпосередньої участі професорів Р. Ляха, Ф. Турченка і О. Єрмака. Павло Мусійович висловлювався водночас категорично і поблажливо щодо молодого науковця.

Усе це допомогло автору реально, буквально «на пальцях», усвідомити декілька важливих тез щодо власної дослідницької праці – необхідність всебічного дослідження джерел, повагу до думок колег, необхідність ретельного обґрунтування та коректного оформлення своїх висловлювань при публічних виступах, хибність політизації історії, значущості історії для розуміння сучасного і майбутнього, руйнівний вплив марксистсько-ленінської догматики на науку, врешті-решт соціальну і людську відповідальність за свої справи. Ця дискусія була продовжена автором під час захисту кандидатської дисертації 23 лютого 1984 р. у спеціалізованій вченій раді Інституту історії АН УРСР (тепер Інститут історії України НАН України), причому П.М. Денисовець перетворив свій виступ на суспільно-політичний, буквально фронтовий спіч щодо відповідальності відомих вчених за опубліковані наслідки своїх досліджень. Але то вже інша історія.

Підсумовуючи зазначимо, що професор Павло Мусійович Денисовець зробив помітний внесок у вивчення соціально-економічної історії селянства України у роки непу, що підтверджується сучасними історіографами [див. 19]. Професор П.М. Денисовець став одним із піонерів фахової історичної освіти в Херсонському державному університеті. Нарешті науково-педагогічна, дослідницька і життєва позиція сприяла вихованню значної кількості науковців-істориків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондарчук П. Денисовець Павло Мусійович / П. Бондарчук // Українські історики ХХ століття : Біобібліографічний довідник / Серія «Українські історики». – К. : Інститут історії України НАН України, 2004. – Вип. 2, част. 2. – С.137–138.
2. Бутенко В. І. Колгоспне будівництво на Україні в 1917–1929 роках в радянській історіографії : дис...канд.. іст. наук: 07.00.06 / В. І. Бутенко. – Харків, 1971. – 241 с.
3. Водотика С. Г. Классовая структура крестьянства Украинской ССР в 20-е годы. Социально-экономическая характеристика: автореф. Дисс. канд. истор. Наук : 07.00.02 / Институт истории АН Украины / С. Г. Водотика. – К., 1984. – 24 с.
4. Водотика С. Г. Советская историография о классовой структуре доколхозного крестьянства Украины (1921–1929) / С. Г. Водотика // Вестник Харьковского ун-та. – № 266. – Харків, 1984. – С. 43–49.
5. XXVI съезд КПСС о развитии социально-классовой структуры советского общества в условиях социалистического и коммунистического строительства. Республ. научн. конф. Тезисы докладов и сообщений. – Донецк, 1982. – 202 с.
6. Денисовец П. М. К вопросу о социальном расслоении крестьянства Украины в восстановительный период (1921–1925 гг.) / П. М. Денисовец // Исторические записки. – Т. 80. – М. : Наука, 1967. – С. 104–126.
7. Денисовец П. М. Влияние нэпа на социальные процессы в украинском селе (1921–1929 гг.) / П. М. Денисовец // Новая экономическая политика. Вопросы теории и истории. – М. : Наука, 1974. – С. 148–153.
8. Денисовець П. М. Колгоспне будівництво на Україні в 1921–1925 рр. / П. М. Денисовець. – Харків : Вид-во Харків. ун-ту, 1969. – 154 с.
9. Денисовець П. М. Диференціація селянства України в умовах непу та її вплив на виробниче кооперування села (1921–1928 рр.) / П. М. Денисовець // УІЖ. – 1968. – С.57–67.

10. Денисовець П. М., Єрмак О. П. Податкова політика Радянської держави щодо селянства України в 1921–1929 рр. / П. М. Денисовець, О. П. Єрмак // УІЖ. – 1982. – № 6. – С.88–96.

11. Денисовець П. М. Соціально-демографічні зміни в селянських господарствах Полтавщини (1926–1928 рр.) / П. М. Денисовець // УІЖ. – 1985. – № 10. – С.80–86.

12. Для спрощення величезного посилання подамо лише відповідні томи і сторінки 5-го видання творів В.І. Леніна російською мовою : Т. 37, с. 478–479; Т. 38, с. 192, 236 ; Т. 39, с. 277–279 ; Т. 41, с. 6 ; Т. 42, с. 193 ; Т. 43, с. 218 ; Т. 45, с. 44, 83, 352.

13. Див. : Єрмак О. П. Документи ЦДАЖР УРСР про здійснення політики обмеження і витіснення капіталістичних елементів на Україні в 1927–1929 рр. / О. П. Єрмак // Архіви України. – 1973, – № 2. – С. 75–78 ; Його ж. Політика Комуністичної партії щодо залишків капіталістичних елементів на початку реконструктивного періоду // УІЖ. –1973. – № 4. – С. 46–54 ; Його ж. Батрачество Украинской ССР в период построения фундамента социализма (1926–1932 гг.) // Вопросы истории СССР. – Вып. 26. – Харьков, 1981. – С. 56–64.

14. З середини 1950-х років після виходу хрестоматійної радянської монографії : Рубач М. А. Очерки по истории революционных преобразований аграрных отношений на Украине в период проведения Октябрьской революции. / М. А. Рубач. – К. : Изд-во АН УССР, 1957. – 457 с., – історія колгоспного руху у 1917–1923 рр. стала невідомою часткою дисертацій з історії аграрних революційних перетворень і навіть монографічних досліджень – див. : Ганжа І. Х. Перші колективні господарства України / І. Ганжа . – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – 152 с. ; Лях Р. Д. Аграрні перетворення в Донецькій губернії в 1920–1922 рр. : дис....канд. іст. наук / Р. Д. Лях. – Харків. держ. ун-т. – Харків, 1966. – 324 с.

15. Збірник матеріалів XIII студентської наукової конференції історичного факультету, присвяченої 90-річчю від дня народження проф. П. М. Денисовця / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2010. – 127 с.

16. З новітніх праць С. В. Кульчицького по цій проблемі звернемо увагу на узагальнюючу – Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі : В 3 кн. / С. Кульчицький. – Кн. 2. – К. : Темпора, 2013. – 628 с.

17. Історія факультету філології і журналістики (до дев'яностоп'ятиліття заснування вишу). – Полтава : Полтав. пед. ун-т, 2009. – 62 с.

18. Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – Т. 1. – К. : Политиздат Украины, 1976. – 1062 с.

19. Лазуренко В. М. Соціальна стратифікація українського селянства доби НЕПу : історіографія 60–90-х років ХХ ст. / В. М. Лазуренко // Історичний архів. Наукові студії : зб. наук. праць. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – Вип. 7. – С. 107–110 та інші.

20. Лобурець В. Є. Денисовець Павло Мусійович / В. Є. Лобурець // Історія Полтавського педагогічного інституту в особах. – Полтава : Кларисса, 1995. – С. 111–113 ; Єрмак О. П. Відомий вчений-історик і педагог / О. П. Єрмак // Збірник матеріалів XIII студентської наукової конференції історичного факультету, присвяченої 90-річчю від дня народження проф. П. М. Денисовця / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2010. – С. 15–22.

21. Руденко С. И. Крылья победы / С. И. Руденко : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : militera.lib.ru/memo/Russian/rudenko/08.html.

22. Фигуровская Н. К. Аграрные проблемы в советской экономической литературе 20-х годов / Н. К. Фигуровская. – М. : Наука, 1978. – 258 с.

23. Чмыга А. Ф. История колхозного строительства на Украине в восстановительный период : автореф. Дисс... канд. истор. наук / МГУ / А. Ф. Чмыга. – М., 1954. – 23 с. Ця типова для сталінських часів робота у значно переробленому вигляді була опублікована через п'ять років: Чмыга А. Ф.

Очерки по истории колхозного движения на Украине (1921–1925 гг.) / А. Ф. Чмыга. – М. : Изд-во моск. гос. ун-та, 1959. – 222 с.

24. Чмыга А. Ф. История колхозного движения на Украине (1917–1929 гг.) : Дисс...докт. истор. наук. спец. 07.00.01 / Моск. гос. ун-т / А. Ф. Чмыга. – М., 1967. – 849 с. Цікаво, що ВАК СРСР затвердив дисертація лише у червні 1969 р. (див. : Государственный архив РФ. Ф.9506. ВАК при СМ СССР. Д. 1317. Чмыга А. Ф. 09.08.1968 г. – 13.06.1969 г. Тт. 1–2), тобто в рік захисту П. М. Денисовцем докторської дисертації і виходу монографії А. Ф. Чмиги з публікацією дисертації.

Статья дополняет сведения об истории кафедры истории Украины Херсонского государственного университета и исторического образования в нем. Раскрыта роль Павла Моисеевича Денисовца (1920–1991) в исследовании социальной структуры крестьянства 1920-х годов, в подготовке научно-педагогических кадров. Проанализирована на примере П.М. Денисовца интеллектуальная биография украинских историков – ветеранов советско-немецкой войны 1941–1945 гг., их деятельность по отстаиванию права ученых на поиск объективной истины в условиях советского тоталитарного общества.

Ключевые слова: кафедра истории Украины, Херсонский государственный университет, П.М. Денисовец, интеллектуальная биография историков – ветеранов советско-немецкой войны 1941–1945 гг., историографическая ситуация 1960–1980-х годов.

The article analyses the unknown episode of the history of the Department of History of Ukraine Kherson State University. It is related to the professor Pavlo Denysovets (1920–1991), who worked at the department in 1946–1950. His legacy was analyzed in coordinates of intellectual history of cohort of World War II veterans. Denysovets' contribution into examination of social structure of NEP peasantry was estimated against the background of historiographical situation in 1960–1980th. Author points out the process of assertion of historian's right to search the historical truth under the conditions of Soviet total ideological control. It is also described the methods of teaching students and young scientists.

Keywords: Department of History of Ukraine, NEP peasantry, intellectual biography, social structure, Kherson State University